

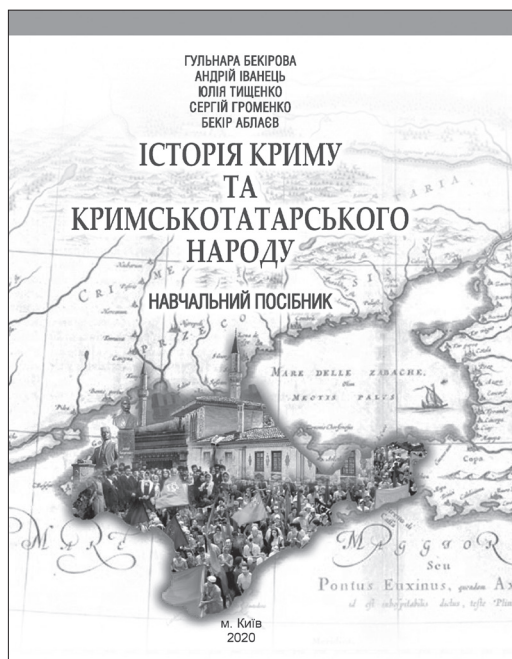
DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.214073

КНИГА ДЛЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
(Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б.)
Історія Криму та кримськотатарського народу.
Навчальний посібник. Київ, 2020. 198 с.)

Навчальний посібник «Історія Криму та кримськотатарського народу» був написаний групою провідних українських вчених, які поставили собі за мету, як зазначено у вступі, сприяти «популяризації знань про минуле кримськотатарського народу». Питання висвітлення справжньої історії кримських татар є дуже важливим в умовах сучасного загарбання Криму Російською Федерацією та постійного паплюження державою-агресором минулого цього багатостраждального народу.

Зручне розташування Кримського півострова та його стратегічне значення протягом всього історичного часу привертало до нього досить пильну увагу з боку багатьох країн. Адже півострів має велику промислову, господарчу, лікувальну та військову цінність. На цій території з середземноморським кліматом протягом історичного часу мешкало багато народів, але саме для кримських татар Крим став рідною колискою, де відбулося його формування. До моменту, коли територія Криму була загарбана Російською імперією, кримські татари вже встигли створити власну славу історію.

Анексований Катериною II в 1783 р. Крим перебував у складі Російської імперії аж до її загибелі. Чотири покоління сформованого на півострові кримськотатарського народу піддавалися шаленому тиску з боку імперських кіл. Царська адміністрація нищила економічний потенціал кримських татар та їхню високорозвинуту культуру, піддавала їх

релігійним гонінням, фальсифікувала історичне минуле і, врешті-решт, створювала для них тяжкі умови повсякденного життя, що спонукало їх до емігрування в Османську імперію. За 134 роки царизм домогся перетворення кримських татар у національну меншину на власній батьківщині.

Після повалення самодержавства пригноблені народи колишньої імперії зайнялися національним державотворенням. Завдання, яке постало перед політично зрілою кримськотатарською інтелігенцією, виявилось особливо складним. Адже її народу було не просто створити національну державність на своїй етнічній території, будучи в меншості серед надзвичайно строкатого

населення півострова. Інші політичні сили, утворювані за соціальною або національною ознаками, не збиралися рахуватися з історичними правами корінного народу.

Після остаточної перемоги більшовицької партії Крим знову опинився під тиском тоталітарного уряду, який не бажав надати народам колишньої Російської імперії вистраждане ними під час революції та громадянської війни право на самостійне вирішення власної долі. Під гаслом «боротьби з буржуазним націоналізмом», який був оголошений головною небезпекою, Москва повернулася до звичної політики утисків національних меншин Криму, й передусім – кримських татар. Скориставшись німецько-радянською війною 1941–1945 рр., сталінська команда в Кремлі здійснила мрію російських імператорів – цілком звільнила Крим у 1944 р. від присутності кримських татар.

Майже до загибелі радянської імперії становище кримських татар у межах їхньої історичної батьківщини було жакливим. Лише після розпаду СРСР для кримських татар настала довгоочікувана можливість повернутися до рідної землі та розпочати відродження власного політичного руху та культури. Проте окупація Кримського півострова Російською Федерацією, порушення нею елементарних прав людини та майже відкрита боротьба з будь-якими проявами національного руху кримських татар знову поставили корінне населення півострова в умови, коли воно мусить виживати на власній землі, постійно потерпаючи від нападок агресора.

Вивчення й популяризація історії кримських татар є одним із найважливіших питань сьогодення. В радянській

історіографії історія кримських татар або взагалі не вивчалася, або подавалася у спотвореному вигляді. Національно-визвольний рух кримських татар у працях істориків однозначно визначався як буржуазно-націоналістичний, а тому контрреволюційний. Можна назвати лише дві праці, які цілком присвячені кримськотатарській проблемі – А. Бочагова і Т. Бояджієва. Зрозуміло, що ці автори висвітлювали події у спотвореному вигляді. Та попри політичну заангажованість ці праці містили багато фактичного матеріалу.

За винятком цих двох досліджень, в історіографії радянського періоду ми знаходимо тільки окремі татарські сюжети в загальних працях, присвячених кримській проблематиці. Як правило, вони неспівмірні з їх реальним значенням, перекручені або взагалі фальсифіковані. Більш-менш задовільне висвітлення ці сюжети знайшли тільки у фундаментальній монографії М. Бунегіна про революційні події і події громадянської війни на Кримському півострові.

З 30-х років розпочалися репресії щодо вчених, які висвітлювали події минулого не так, як вимагалось. Спільним для літератури стає цитатно-ілюстративний метод викладу матеріалу, обережне використання джерел, замовчування фактів, які не «вклалися» в запропоновану схему. Розгляд кримськотатарського чинника поступово зник зі сторінок історичних видань, чому сприяла депортація кримських татар у 1944 р. Тож наукова вартість цих дописів є умовною.

На цьому тлі виокремлюється науковий доробок П. Надинського. Протягом 1950–1960 рр. вийшло в світ чотири випуски «Очерков по истории Крыма», які розповідали про історію Криму від

первісного ладу до середини 60-х років ХХ ст. Перших два випуски були написані самим П. Надинським, а третій і четвертий, вже після його смерті, створювалися великими авторськими колективами, переважно істориками КППС і партійними працівниками. Нариси містили в собі величезний фактичний матеріал. Хоча оцінка подій була зашороною, сучасний історик, користуючись наведеними фактами, має можливість робити самостійні висновки. Оцінка Надинським кримськотатарського національно-визвольного руху була витримана цілком у сталінському дусі. Не наводячи жодних доказів, він безапеляційно називав усіх провідних діячів кримськотатарського руху змовниками, шпигунами, ворогами народу. На противагу їм ставилися інші, «правильні» татари, які вірно розуміли основні більшовицькі настанови і разом з РКП(б) боролися проти націоналістичної партії Міллі Фірка.

Є підстави стверджувати, що з початком хрущовської «відлиги» та послабленням цензурного тиску в історичній науці визначилося деяке піднесення. Проте воно жодним чином не торкнулося тем, пов'язаних з висвітленням історії кримських татар. Коли почалася доба «застою», вся позитивна тенденція попередніх років була зведена на нівець. Зокрема, у третій та четвертій частинах згаданих вище нарисів з історії Криму підкреслювалася належність майже всіх кримських татар до так званих «ворожих угруповань». По всьому тексту були розкидані огульні звинувачення корінного народу півострова у «велібраїмівщині», «мілліфірківщині», «султангаліївщині». Увінчували цей перелік звинувачень «зрадники», які під час Другої світової війни «активно

співробітничали з німецько-фашистськими загарбниками».

Наукові праці, що побачили світ з 70-х років, вирізнялися суттєвим звуженням джерельної бази. В них майже зовсім зник фактичний і цифровий матеріал. Сторінки книг заповнювали шаблонні звинувачення сталінських часів, у яких кримських татар, коли згадували (нечасто), оголошували учасниками націоналістичного руху. Міллі Фірка подавалася як «купка буржуазних націоналістів», яка прагнула «розірвати братерську дружбу між російським і татарським народами» і буцімто «не мала жодного впливу серед татарського населення».

У 1974 р. вийшов у світ том «Історії міст і сіл Української РСР», присвячений Кримській області. Видання містило в собі багато краєзнавчого матеріалу, який, однак, звужувався до непомітності, коли торкався кримськотатарських сюжетів.

Ситуація змінилася в добу незалежності України. Після зняття заборони на використання раніше засекречених матеріалів з'явилася можливість по-новому висвітлювати процеси, що відбувалися на території півострова. Історики ввели до наукового обігу великий обсяг джерел, були здійснені дослідження з багатьох проблем кримськотатарської історії. Починаючи з 1990-х років, почали видаватися збірники статей, присвячені висвітленню «білих плям» в історії Криму. Важливе місце в них займали питання, пов'язані з історією кримських татар, які вивчалися такими дослідниками, як Д. Урсу, В. Возгрін, брати Олександр і В'ячеслав Зарубіни, Р. Хаяли, Ю. Зінченко, А. Іванець, Г. Бекірова, С. Громенко, Г. Юксель та ін.

І ось зараз цей список поповнило рецензоване нами видання.

На відміну від наукових праць, про які йшлося вище, науковий посібник «Історія Криму та кримськотатарського народу» призначений для учнів шкіл та студентів, тобто для тієї молоді, яка саме зараз формує свій світогляд, вчиться думати самостійно. Тому цей посібник покликаний показати сучасному підростаючому поколінню справжню історію кримськотатарського народу.

Перед початком висвітлення історії кримських татар посібник містить звернення, написані найвидатнішими його синами – лідера визвольного руху Мустафи Джемілева, який витримав на своїх плечах всю міць каральної системи Радянського Союзу, що душив будь-які намагання людей мислити власним розумом та жити у громадянському суспільстві, голови Меджлісу кримськотатарського народу Рефата Чубарова, який у дуже непростих умовах сучасної російської окупації Криму намагається добитися реалізації невід’ємних прав кримськотатарського народу на самовизначення в складі суверенної і незалежної України, та Аніфе Куртсеітової, яка очолює громадську організацію «Кримська родина».

Посібник складається з дванадцяти розділів, у яких відображена історія Криму та кримських татар від появи на цій території першої людини до незаконної окупації півострова російськими військами та сучасного важкого становища, в якому опинився корінний народ півострова. Кожний розділ написаний простою, цікавою та легкою для сприйняття мовою. Ці нариси містять величезний фактичний матеріал, який автори взяли з багатьох різноманітних джерел: архівів, наукової та науково-популярної літератури, місцевої періодики й мемуарів

сучасників. Разом із викладанням фактичного матеріалу книга насичена кольоровими ілюстраціями: мініатюрами та фотографіями, які знайомлять читача як із визначними постатями кримськотатарського народу, так і з елементами повсякденного життя та побуту корінного народу Криму, замками, фортецями, пам’ятниками та скульптурами, що розташовані на території півострова. Окрім цього, кожна сторінка посібника прикрашена візерунками, виконаними в національному кримськотатарському стилі, що відразу ж знайомить читача з прикладною історією мистецтва кримських татар.

Наприкінці посібника розміщена таблиця найважливіших дат з історії кримськотатарського народу, в якій у хронологічному порядку підсумовано все те, про що розповідалося на сторінках книги.

Цінність цієї роботи ще більш посилюється на тлі двотомної історії Криму, яка побачила світ у 2019 р. в Москві, де кримські татари знову вкотре були ославлені як вороги, розбійники та зрадники.

Слід додати, що, незважаючи на те, що це видання розраховане на школярів і студентів, воно буде цікавим для величезного кола дослідників, працівників сфери освіти й науки, а також для всіх тих, кого цікавить історія розвитку нашої держави. Адже цей навчальний підручник насичений чудовим матеріалом, який стане у нагоді будь-кому, хто зацікавлений у вивченні краєзнавства України.

Тетяна БИКОВА

orcid.org/0000-0002-6197-7822

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
історії України 20–30-х рр. ХХ ст.
Інституту історії України НАН України